

הבית הראשון בנמארייה

במושבה הגרמנית, פנינת התיירות הירושלמית כעת, הייתה והנה מקום מגוריהם של משוררים, סופרים ואנשי רוח ידועים (אחדים מהם אינם בין החיים): חנוך ברטוב, דן בן אמוץ, דויד שיץ, בתיה גור, רבקה מרים, אלי עמיר, אריאל הירשפלד, מנחם ברינקר, עדי צמח, יהודה פרידלנדר, דויד הרטמן, נגה טרוס, מירה חרמוני, אלחנן בלומנפלד, המתרגמות עדה פלדור וליאורה הרציג, הסופרת רבת המכר באנגלית נעמי רגן, משוררים הכותבים ומתרגמים אנגלית: לינדה זיסקויט וגבריאלי לוי. בשולי המושבה בואכה טלביה היה גר חיים גורי (הטיול היומי שלו היה במושבה), קצת הלאה לכיוון טלביה גרו ישראל אלירז ודויד שחר. לכיוון קטמון – מאיר שלו וגלעד מאירי, בקפה "פטר" נכתבו ספריו הראשונים של אהרון אפלפלד.

כולם באו לגור כאן לאחר קום המדינה. אז, כנראה, קיבלו שלושה רחובות את שמות העיתונים היומיים הראשונים בשפה העברית – "המגיד", "המליץ" ו"הצפירה" (חומר מרתק לקריאה במיקרופילם בלבד בספרייה הלאומית), ורחוב אחד את השם המוזר "דור דור ודורשיו", כותר ספרו של אייזיק הירש וייס על תולדותיה והתפתחותה של התורה שבעל פה. אבל מה היה כאן קודם, לפני קום המדינה? רק טמפלרים, כמו שנהוג לחשוב?

בספרו העשיר והיפהפה של דויד קרויאנקר "המושבה הגרמנית ועמק רפאים" ההיסטוריה של המושבה מתחילה בטמפלרים, שיסדו אותה בשנת 1873 וקראו לה "קולוני רפאים". אבל הבתים של הטמפלרים ממוקמים רק בחלק משטח המושבה הגרמנית כיום. האם כל השטח הזה היה ריק מיושבים כשהם הגיעו?

שעיה רוט, אדריכל שימור מחונן ובקי בכל מסמכי המקרקעין הנדירים ביותר של האזור, טרח קודם כל לתקן את הטעות הנפוצה (שאני חזרתי עליה) כאילו מוזיאון הטבע הוא הבית הראשון שנבנה במושבה הגרמנית. סיבת הטעות, הוא אומר, נעוצה במפה המודרנית המוקדמת ביותר של האזור, המפה של קפטיין צ'ארלס וילסון, שבשנים 1864-1865 ערך סקר של ירושלים מטעם חיל

החימוש הבריטי, ובה נראה בית אחד בלבד על פני השטח כולו. למעשה, הבית הזה הוא הקאסר (בית האחוזה) של משפחת נמארי. משפחות פלסטיניות עשירות אחדות קנו אדמות ובנו קאסרים כאלה ו"יצאו מן החומות" של העיר העתיקה החל מתחילת המאה ה-18 (לפני הקמת "משכנות שאננים" על ידי מונטיפיורי ב-1860). בשנות ה-1930 היו כבר משפחות פלסטיניות שחסכו במשך שנים או מכרו את תכשיטי הנשים כדי לקנות קרקעות מחוץ לחומות. גם ארמנים ונוצרים קתולים, פרוטסטנטים (הטמפלרים) ובמיוחד הכנסייה היוונית-אורתודוקסית היו שותפים להתיישבות מחוץ לחומות.

יאקוב נמאר בספרו *Born in Jerusalem Born Palestinian* מספר שמשפחתו, שגרה בעיר העתיקה בשכונת שאראף (ב-1807 מונתה המשפחה לנהל את עבודות ההנדסה של ירושלים) קנתה את האדמות שבמערב המושבה הגרמנית (האזור נקרא אז "בקעה התחתונה") בשנות ה-1860 מאיכרים שגרו בבית לחם, כפר מלחה ובית ג'אלה. שטחים נוספים במערב המושבה של היום נקנו על ידי משפחת דג'אני. משפחת נמאר בנתה את ביתה על גבעה (כיום סימטת עמנואל נוח, על שמו של מרדכי מנואל נוח שבשנת 1825 יסד באמריקה מדינת יהודים בשם "אררט") באזור שהיה כולו אדמת טרשים, נתון לסכנת שודדים וחיות טורפות. כמקובל הבית היה מוקף חצר גדולה, ובה בריכות לאגירת מים, גן ירק, עצי פרי, לולים לתרנגולות ולשפנים, שובך יונים. מחוץ לעיר העתיקה היו אז בתי אחוזה ערביים בודדים, מוסדות דת (מגרש הרוסים) ומפעלי תעשייה. דרך בית לחם ורחוב עמק רפאים של היום שימשו ציר תעבורה לא סלול, ורחוב דור דור ודורשיו של היום הוביל למלחה, ומשם לעזה.

בני המשפחה, שחלק מהם למדו אדריכלות, הגדילו את הבית בנו בתים נוספים באזור רחוב עמק רפאים של היום (שנקרא אז רחוב עזה, או רחוב הופמן, או דרך בית צפאפה) וברחובות דור דור ודורשיו, גרץ, ולמעשה הקימו שכונה שנקראה אז "חארת אל נמאמרה" (שכונת בני נמאר). מדובר באזור הרחובות גרץ, דור דור ודורשיו, כ"ט בנובמבר, תל חי ועד כובשי קטמון. המושבה הגרמנית, שראשון בתיה נבנה בשנת 1873, כללה את החלק הצפוני של רחוב עמק רפאים, את שורת הבתים שממערבה ואת הרחובות

המסתעפים ממנה מזרחה – פטרסון, כרמיה, לוי ג'ורג', וודג'ווד. אפשר לראות אותה יפה בציור של גוסטב באוארנפלד משנת 1898, שניתן במתנה לקייזר וילהלם השני בביקורו בארץ באותה שנה (הרחוב המתפתל הוא לא עמק רפאים, כמו שנהוג לחשוב בטעות. נקודת המבט היא ממש הקאסר של משפחת נמארי. הרחוב המתפתל הוא דרך הגישה לקאסר מעמק רפאים).

השכונה הזאת השתרעה אפוא מצפון מערב לשטח שבו נוסדה המושבה הגרמנית, שאדמותיה נקנו מבעלים פלסטינים. הנמאמרים אף רשמו חלק מהשטחים שהיו בבעלותם כוואקף משפחתי, האסור במכירה למשפחה אחרת. ב 1927 רחוב גרץ והמשכו ברחוב דור דור ודורשיו נקראו עדין בשם "שארי [רחוב] נמארי" (כך במפת סקר מנדטורית), ורחוב ז'בוטינסקי נקרא רחוב האמיר עבדאללה.

חלק מהבתים שבמקורם נבנו על ידי משפחת נמאמרה עדין עומדים על תילם (סימטת גסטר 2, דור דור ודורשיו 3 ועוד). חלק מהם הושכרו לאנגלים וליהודים (למשל, לאדריכל ליאופולד קרקאואר, שעלה מאוסטריה בשנת 1920). "חורשת הירח" שעל צלע העלייה לתיאטרון ירושלים נקראה אז "חורש אל נמאמרה". בתקופת המנדט היה מולו, במתחם מכון הרטמן של היום, בסיס צבאי. חיים גולדגראבר, שאביו שימש כרופא בבית החולים למצורעים, טוען בתוקף שהפלמח לא התאמן ב"חורשת הירח", ובוודאי אי אפשר היה לתצפת עליו ממוזיאון הטבע (כפי שכתבתי בטור הקודם על סמך מידע אינטרנטי).

עפ"י מפה של האב אנרי ניקולה (1850-1932), שהודפסה בפריס בשנת 1886 היו בשטח שלושה בתים: קאסר אל נמארי ושני בתים נוספים, שאחד מהם הוא כנראה גלגול מוקדם של וילה דקאן (לפני שהבית נקנה על ידי מארגאריאן הארמני). בצילום שנעשה לא לפני 1890 וילה דקאן (מוזיאון הטבע) היא עדין בית אבן ריבועי קטן השייך לאדמות נמארי. ב 1887 נבנה בעזרת תרומות מגרמניה בית החולים לחולי צרעת "עזרת ישו" (כיום בית הנסן) על גבול המושבה הגרמנית ושכונת טלבייה.

ומה עם גן הפעמון? על פי צילום משנת 1887 באזור שבין גן הפעמון למושבה היה מטע עצי זיתים שניטעו על ידי ניקופורוס הפטריארך היווני-אורתודוקסי, שרכש את אדמות האזור בשנות ה-1850. אדמותיו השתרעו מאזור רחוב אגרון בצפון, עד המושבה הגרמנית ונמאריה בדרום, ממשכנות שאננים במזרח ועד רחביה במערב.

לאחר קום המדינה חלק משטחי האדמה של משפחת נמארי הופקעו על ידי המדינה בתוקף חוק נכסי נפקדים. יעקוב נמארי, שהיה כבן 7 בשנת 1948, מספר בספרו על משפחתו, על ילדותו בשכונה, ועל מה שעבר עליו ועל בני המשפחה הגדולה שהפכו מבעלי אחוזה עשירים ונכבדים לפליטים אחוזי הלם. היה לי קשה לקרוא את הספר הזה, שגם אחוז דמוניזציה של הציונות, כמובן. האם זה עוזר לי שאחי נהרג בדרך לירושלים ולפני שהועבר להר הרצל נקבר "כאן, בקומה השנייה" בבית קברות זמני בשייח באדר, כיום על צלע הגבעה שבין גן סאקר לכנסת? "העיר רובצת על חיי", כך סיימה זלדה, שאהבה את ירושלים מאד, את שירה "מקום של אש".